

20.01.2001 г.
Пасяджэнне 4.
БЕЛАРУСКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ
Вялікага Княства Літоўскага.

Валянцін Голубеў (Менск)

Сацыяльна-тэрытарыяльныя супольнасці ў БЕЛАРУСІ
14 – 18 ст.: СТАН НАВУКОВАЙ РАСПРАЦАВАНАСЦІ ПРАБЛЕМЫ

Найбольш вядомымі формамі сацыяльна-тэрытарыяльных супольнасцяў у Беларусі ў эпоху феадалізму былі веча ў горадзе і абшчына (грамада) ў вёсцы. Веча існавала ў беларускіх гарадах прыблізна да канца 13 – пачатку 14 ст. як орган гарадскога самакіравання, народны сход, а пазней і орган дзяржаўнай улады (разам з князем) у асобных княствах¹. Пасля ўваходжання беларускіх земляў у склад Вялікага Княства Літоўскага веча страціла сваё значэнне і ў 14 – 15 ст. як орган дзяржаўнай улады паступова было заменена соймам. Прыйблізна ў гэты ж час у беларускіх гарадах адбывалася замена даўняй гарадской абшчыны з вечам на агульнапрынятую ў Еўропе арганізацыю гарадскога самакіравання, г.зв. “магдэбурскія права”.

Магдэбурскім правам карысталіся паўнапраўныя жыхары горада, сябры гарадской абшчыны. Асноўныя прынцыпы жыцця гарадоў з самакіраваннем на тэрыторыі Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага ўпершыню былі разгледжаныя яшчэ ў 19 ст. М.Ф.Уладзімірскім-Буданавым². Больш дэталёва функцыянаванне беларускіх гарадоў з магдэбурскім правам даследаваў З.Ю.Капыскі³. Пытанні жыцця гарадоў Беларусі без магдэбурскага права вывучаў А.П.Грыцкевіч⁴. Аднак у беларускай гістарыяграфіі яшчэ не было даследавання, якое б паказала ўсе асаблівасці арганізацыі жыцця гарадскіх абшчынаў у Беларусі 14 – 18 ст., іх адрозненне ад агульнаеўрапейскага стандарта і магчымыя сувязі з даўнім вечам ці сельскай грамадой, у склад якой у свой час уваходзіў і горад. Сельская абшчына (грамада) як эканамічна-вытворчая і сацыяльная адзінка прайшла на беларускіх землях доўгі шлях эвалюцыі ад першынства-родавай

¹ Марыскін А.В. Веча // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 2. Мінск, 1994. С. 258 -259.

² Владимиrский-Буданов М.Ф. Немецкое право в Польше и Литве. Санкт-Петербург, 1868.

³ Копыскі З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI- первой половине XVII в. Минск, 1975.

⁴ Грыцкевіч А.П. Кіраванне прыватнаўласніцкіх гарадоў Беларусі без магдэбурскага права (XVI-XVIII стст.) // Весці АН БССР. Сер. грам. навук. 1974. № 4; Ён жа. Частновладельческие города Белоруссии в XVI-XVIII вв.: (соц.-экон. исслед. истории городов). Минск, 1975.

арганізаціі з калектыўнай формай уласнасці да тэртытарыяльнай (валасной) грамады з сямейна-індывідуальнай уласнасцю і саслоўна-эканамічнай дыферэнцыяцый насељніцтва. Вядома, што дзейнасць грамады, асабліва ў сельскай мясцовасці, аказала вялікі ўплыў на захаванне гаспадарчых, юрыдычных і культурных традыцый беларусаў, на фармаванне пэўных своеасаблівасцяў беларускага этнасу. Таму зразумела, што без گрунтоўнай распрацоўкі праблемы функцыяновання грамады як сацыяльна-тэртытарыяльнай, этнакультурнай і эканамічнай супольнасці ў Беларусі да яе інкарпарацыі ў склад Расійскай імперыі, немагчыма поўнае і ўсебаковае асвятленне сацыяльна-эканамічных, палітычных, прававых, культурных і інш. аспектаў гісторыі Беларусі за часы яе існавання ў якасці Вялікага Княства Літоўскага.

Неабходна канстатаваць, што пытанне аб функцыянованні абшчыннай арганізацыі ў Беларусі ў 14 – 18 ст. не стала ў сучаснай гісторыяграфіі асновай не толькі спецыяльнага даследавання, але часта неапраўдана выпадала з работ, прысвечаных самым розным бакам жыцця беларускага грамадства названага перыяду. Разам з тым, даследаванне менавіта гэтага перыяду беларускай гісторыі з'яўляецца даволі актуальным, зважаючы ў тым ліку і на неабходнасць стварэння фундаментальных працаў па гісторыі фармавання беларускай народнасці і нацыі. Несумненна, што без даследавання ролі і месца грамады ў гэтым працэсе, згаданую праблему вырашыць дастаткова складана. Адзначым, што межанічнае перанясенне абшчынных традыцый рускай вёскі на гісторычную глебу Беларусі неправамоцна, паколькі беларуская грамада фармавалася на ўласнай прававой, эканамічнай і культурнай аснове і выконвала (па меншай меры да канца 18 – пачатку 19 ст.) спецыфічныя для Вялікага Княства Літоўскага сацыяльныя, эканамічныя і іншыя функцыі.

Аналіз стану навуковай распрацаванасці праблемы сведчыць не толькі пра адсутнасць спецыяльных даследаванняў па гісторыі грамады ў сучаснай беларускай гісторыяграфіі, але паказвае і асноўныя прычыны гэтага: адносную нешматлікасць гісторычных крыніцаў са звесткамі пра грамаду, размяшчэнне іх у складзе самых розных матэрыялаў, а адсюль і цяжкасці ў выяўленні і ўвядзенні іх у навуковае абарачэнне.

Першыя даследаванні сялянскай абшчыны на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага былі зробленыя прадстаўнікамі г.зв. “кіеўскай школы”, у большасці вучнямі У.Б.Антановіча ў канцы 19 – пачатку 20 ст. Так, М.В.Доўнап-Запольскі не толькі прыводзіў звесткі пра грамаду ў

сваіх працах⁵, але ў 1897 г. апублікаваў першае ў айчыннай гістарыграфіі даследаванне на гэтую тэму⁶. У працы, якая мела назыву “Западно-руссская сельская община в XVI в.”, аўтар на аснове даволі вялікай колькасці крыніцаў, якія тычыліся ў асноўным гаспадарскіх Падняпроўскіх валасцей, паказаў абшчынную арганізацыю сялянства на гэтых тэрыторыях: парадак збору і раскладкі даніны ўнутры грамады, формы абшчыннага самакіравання, зямельныя і павіннасныя адносіны ў грамадзе і інш. Даследчык зрабіў выснову аб tym, што на тэрыторыі Беларусі абшчына насіла назыву “грамада”⁷ і падкрэсліў, што сляды абшчыннай арганізацыі на гэтых землях былі вельмі заўважнымі нават пасля правядзення аграрнай рэформы 16 ст.

М.В.Доўнар-Запольскі прааналізаў даволі вялікую колькасць вядомых на той час матэрыялаў са звесткамі пра абшчыну, і яго праца да сёняшняга дня з'яўляецца найбольш значным даследаваннем праблемы адносна 16 ст. На жаль, праца аблежаваная як тэрытарыяльна, так і хранаграфічна, што не дазваляе скласці больш-менш поўнае ўяўленне аб дзейнасці абшчыны на беларускіх землях на працягу ўсяго часу існавання ВКЛ.

Звярталі ўвагу на існаванне і дзейнасць абшчыннай арганізацыі ў беларускай вёсцы 16 ст. пры даследаванні самых разнастайных праблемаў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага і іншых даследчыкі. Так, Ф.І.Леонтович⁸ і М.К.Любаўскі⁹ адзначалі існаванне сельскай валасной абшчыны на беларускіх землях з выразнымі прыкметамі абшчыннага землеўладання. Пра факты абшчыннага землеўладання і землекарыстання (у некаторых выпадках нават перабольшваючы іх) пісаў і М.Ф.Уладзімірскі-Буданаў у сваіх працах па гісторыі сялянскага землеўладання¹⁰.

Несумненна важнасць зробленага вышэй названымі аўтарамі. Разам з tym, неабходна адзначыць, што ўсе яны карысталіся ў асноўным аднымі і tymi ж крыніцамі, якія тычыліся гаспадарскіх Падняпроўскіх

⁵ Довнар-Запольский М.В. Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI в. Киев, 1905.

⁶ Довнар-Запольский М.В. Западно-русская сельская община в XVI в. Санкт-Петербург, 1897.

⁷ Довнар-Запольский М.В. Западно-русская сельская община в XVI в. Санкт-Петербург, 1897. С. 20.

⁸ Леонтович Ф.И. Крестьянский двор в Литовско-Русском государстве. Санкт-Петербург, 1897; Ён жа. Областное управление в Великом княжестве Литовском до и после Люблинской унии // Юридические записки, изданные Демидовским юридическим лицем. 1908. Вып. 2; 1909. Вып. 1-2; 1910. Вып. 1; Ён жа. Крестьяне Юго-Западной России по литовскому праву XV и XVI столетий. Киев, 1863.

⁹ Любавский М.К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута 1529 г. Москва, 1982.

¹⁰ Владимирский-Буданов М.Ф. Крестьянское землевладение в Западной России до половины XVI в. // Киев, 1892; Ён жа. Формы крестьянского землевладения в Литовско-Русском государстве XVI в. // Киевский сборник в помощь пострадавшим от неурожая. Киев, 1892.

валасцей сярэдзіны – другой паловы 16 ст. Аб'ектам даследавання стала абшчынная арганізацыя дзяржаўных сялян-данныкаў усходніх абласцей Беларусі са сваёй спецыфікай. Роля і месца абшчыны ў іншых відах феадальнага землеўладання (прыватнага і царкоўнага) не разглядаліся, як выпадалі з вывучэння цэнтральны і заходні рэгіёны краіны. Храналагічна рамкі даследавання ўзвышчайна абмяжоўваліся 16 ст. Азначанае паказвае, што інфармацыя і высновы, прыведзеныя ў вышэй згаданых працах, не дазваляюць скласці ўяўлення пра дынаміку абшчыны ў Беларусі 14 – 18 ст., убачыць асаблівасці яе функцыянавання ў розных гістарычных перыяды і ў розных рэгіёнах краіны.

На жаль, праблема не атрымала належнага асвятлення і ў сучаснай гісторыяграфіі. Праблема сялянскай абшчыны знайшла пэўнае адлюстраванне толькі ў працах украінскага даследчыка Д.Л.Пахілевіча, які займаўся гісторыяй сялянства ў Вялікім Княстве Літоўскім¹¹. Ён адзначаў, што ў 17 і 18 ст. абшчына захавала свае землі агульнага карыстання, практикавала раскладкі ці “разрубы” пры выплаце рознага роду падаткаў¹². Па назіраннях Д.Л.Пахілевіча, у 18 ст. фіскальныя інтарэсы “штурхалі ўласніка на шлях пашырэння функцый абшчыны. Абшчына рабіла расклад цяжараў з улікам эканамічнага становішча сваіх сяброў”. Гэта, на яго думку, змягчала ўзровень абязяжарвання беднатаў і тармазіла дыффэрэнцыяцыю сялянства¹³.

Ціавасць уяўляе спецыфічны суд грамады – копны суд, даследаванне якога зрабіў у канцы 19 ст. І.Спрогіс¹⁴. Адзначым і дзейнасць Віленскай археаграфічнай камісіі, якая том 18 сваіх “Актаў” поўнасцю прысвяціла матэрыялам аб копных судах¹⁵. У наш час да разгляду дзейнасці суда грамады звяртаўся Я.А.Юхो¹⁶. Але даследаванне копнага суда, як і іншых формаў дзейнасці грамады ў комплексе, на сённяшні дзень становіща проста неабходным.

¹¹ Похілевич Д.Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI-XVIII вв. Львов, 1957; Ён жа. Селянська громада в заходніх воеводствах Великого князівства Літоўскага після аграрнай реформы Сігізмунда-Августа // Навукові запискі Львівскага державнага ўніверситету імені Івана Франка. Сер. історычна. Львів, 1948. Т. 10. Вып. 3.

¹² Похілевич Д.Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI – XVIII вв.; Ён жа. Селянська громада в заходніх воеводствах ... С. 161-162.

¹³ Похілевич Д.Л. Королевские экономии Белоруссии и Литвы в 70-80-х гг. XVIII в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г. Вильнюс, 1964. С. 360.

¹⁴ Спрогіс И. Древний народный копный суд в Северо-Западной Руси. Вітебск, 1895.

¹⁵ Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов (АВАК). Т. 18. Акты о копных судах. (1522-1707 гг.). Вільня, 1891.

¹⁶ Юхо И.А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. Минск, 1978.

Спрабы падагуліць звесткі аб арганізацыі беларускага сярэдня-вечнага грамадства і абшчынных адносінах зрабіў калектыв беларускіх этнографаў у складзе С.Ф.Цярохіна, І.У.Чаквіна і У.С.Гуркова ў калектывай працы “Грамадскі быт і культура сельскага насельніцтва Беларусі”¹⁷. Гэтая праца пэўным чынам падагульняе даследаванні па арганізацыі жыцця беларускай вёскі ад старажытнасці да 1990-х г., але разглядаемая намі праблема не вырашаецца на новых крыніцах альбо высновах і таму можа ацэньвацца толькі як чарговы этап вывучэння дзейнасці грамады ў Беларусі.

Спрабы разгляду некаторых пытанняў дзейнасці сялянскай грамады ў дзяржаўных, прыватных і царкоўных уладаннях Беларусі на працягу 16 – 18 ст. былі зроблены В.Ф.Голубевым у працы, прысвечанай сялянскому землеўладанню і землекарыстанню¹⁸ і шэрагу артыкулаў¹⁹. Аўтарам былі выказаныя меркаванні пра павышэнне ролі грамады падчас эканамічных разбурэнняў, падтрымку яе дзейнасці ў гэтыя перыяды з боку феадалаў. Па назіраннях В.Ф.Голубева, найбольш моцныя абшчынныя арганізацыі сялянства захоўваліся ў буйных дзяржаўных, царкоўных і некаторых прыватных уладаннях. Аўтарам зроблена выснова, што арганізацыя сялянскай абшчыны (грамады) на заходзе Беларусі значна адразнівалася ад традыцыйнай, валасной-абшчыннай структуры на ўсходзе, якую падтрымлівала дзяржава. У вёсках заходу Беларусі абшчына рэдка ператваралася ў інструмент феадала-ўласніка па збору падаткаў ці выкананню павіннасцяў, а часцей існавала як самаарганізацыя сялянства для абароны сваіх інтарэсаў.

Напрыканцы можна зрабіць выснову пра тое, што праблема функцыянавання як гарадскіх абшчынаў, так і сялянскай абшчыны-грамады на тэрыторыі Беларусі ў 14 – 18 ст., уплыву яе дзейнасці на фармаванне беларускай народнасці і нацыі, на афармленне правілаў і традыцый жыцця беларусаў патрабуе правядзення спецыяльнага, больш поўнага і глыбокага комплекснага даследавання.

¹⁷ Грамадскі быт і культура сельскага насельніцтва Беларусі. Мінск, 1993.

¹⁸ Голубеў В.Ф. Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі XVI-XVIII стст. Мінск, 1992.

¹⁹ Голубев В.Ф. Город и деревня в составе волостной общины в Белоруссии XVI- первой половины XVII вв. // Взаимосвязи города и деревни в их историческом развитии. Москва, 1989; Ён жа. Община в системе социально-экономических отношений белорусской феодальной деревни // Сельская гаспадарка і сялянства Беларусі. Мінск, 1991; Ён жа. Абшчына // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 1, Мінск, 1993; Ён жа. Сялянская абшчына ў заходнебеларускай вёсцы XVI-XVIII ст. // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць. Гродна, 1998.

Iгар Марзалиюк (Магілёў)

ДА ПЫТАННЯ ПРА НАВУКОВАСЦЬ НОВАЙ БЕЛАРУСКАЙ МЕДЫЕВІСТЫКІ

Пасля набыцця незалежнасці беларускія гісторыкі атрымалі магчымасць поўнай свабоды выбару сваёй дзейнасці. Зніклі ідэалагічныя табу, абавязковая для ўсіх марксісцкая метадалогія. Аднак, нягледзе на бе зумоўны прагрэс, які адбыўся за апошніяе дзесяцігоддзе ў гісторычнай навуцы Беларусі, з сумам прыходзіцца канстатаваць адсутнасць якасна га прарыву ў пытаннях, звязаных з вывучэннем сярэднявечнай гісторыі нашай краіны.

Да нашага сорamu, на сённяшні дзень мы не маем ніводнай навуко вай сінтэзнай працы па гісторыі ВКЛ. Больш того, скразныя даследаванні, у якіх бы аналізаваліся важнейшыя аспекты палітычнага жыцця і сацыякультурнае развіццё дзяржавы, таксама не існуюць. Не пабаюся сказаць, што сацыякультурная гісторыя як з'ява ў беларускай медыевістычнай гісторыяграфіі адсутнічае. Многія тэмы, надзвычай важныя для разумення развіцця беларускага грамадства ў сярэднявеччы, цалкам ад дадзеныя на “водку” філосафам, рэлігіязнаўцам ды мастацтвазнаўцам. У першую чаргу гэта датычыць вывучэння сацыяльна-палітычнай думкі, канфесійнай гісторыі, пытанняў, звязаных з такімі важнымі сацыякультурнымі зменамі ў жыцці грамадства як Рэнесанс. Мала працаў па комплекснаму вывучэнню гісторычных рэгіёнаў. Амаль адсутнічаюць даследаванні па мікрагісторыі.

Неабходна адзначыць даволі высокі ўзровень палітызаванасці беларускай медыевістыкі. У першую чаргу гэта тычыцца адэкватнасці на вуковай тэрміналогіі, якую мы ствараем і ўжываем. Апошніяе знаходзіць адлюстраванне ў “вынаходніцтве” новых формаў імёнаў і прозвішчаў гісторычных асобаў, неадэкватнасці перадачы гісторычных тапонімаў, замены гісторычных тэрмінаў (у тым ліку і этнонімаў) на неадэкватна іх перадаючыя і мадэрнізуючыя. У выніку мы атрымліваем гісторычную дэфармацыю, а не навуковы тэкст.

Гісторычны факт – гэта фрагмент рэальнасці, а не мастацкі вобраз ці мроя ў галаве даследчыка, таму крыніцазнаўчая карэктнасць мусіць быць важнейшым момантам для кожнага з нас. Глыбока перакананы ў неабходнасці выкарыстоўваць у навуковых даследаваннях адэкватную *гісторычную* тэрміналогію і *гісторычную* лексіку, а не ўласныя нова творы, хай сабе і прадыктуваныя самымі патрыятычнымі пачуццямі. Яшчэ

можна змірыцца з ужываннем такой мадэрнізаванай анамастыкі, як Кастусь Астрожскі і Іван Жахлівы ў папулярызатарскіх дзіцячых часопісах, кшталту “Бярозкі”. Але, калі тое ж самае робіцца прафесійнымі гісторыкамі ў навуковых публікацыях, то, прынамсі, карціць запытацца ў якой старабеларускай крыніцы яны “знайшлі”, што Канстанціна Астрожскага хто небудзь зваў “Кастусём” ці Івана Грэзлага “Жахлівым”? Апошняга ў эпістальярных крыніцах беларуская шляхта называла альбо Маскоўскім, альбо Тыранам, але нідзе – Жахлівым. У поўнай ступені тое ж самае тычыцца пасмяротнага выпісвання “нацыянальных” пашпартаў гістарычным асобам, прыпісванне ім сваіх думак, пачуццяў і меркаванняў, якія ніякім чынам не падмацоўваюцца крыніцамі.

Асобна хочацца сказаць пра стан нашага навуковага крыніцазнаўства і археаграфію. На сённяшні дзень ён можа быць акрэслены толькі адным словам – ніякі. Мы не маем археаграфічнага інстытута. За 10 гадоў так і не здолелі падрыхтаваць ніводнага (!) навуковага археаграфічнага зборніка. Грунтоўнае выданне 28 кнігі запісаў Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага ў 2000 г.¹ выглядае як выключэнне з правілаў.

Падобная сітуацыя ў нашай медыевістыцы напрамую звязаная з сучаснай сістэмай падрыхтоўкі кадраў для гістарычнай науки, найперш гэта тычыцца вучэбных праграмаў курсаў па якіх вучачца студэнты гістрафакаў ВНУ нашай краіны. Не пабаюся сказаць, што па колькасці гадзінаў на базавыя дысцыпліны, а таксама па тэматыцы спецкурсаў і спецсемінараў, ніводны вучэбны план, ніводная вучэбная праграма беларускіх універсітэтагаў, у тым ліку БДУ, не ідзе ні ў якае парадкуннанне з сучаснымі вучэбнымі праграмамі, напрыклад, Віленскага універсітэту². Натуральная, што ў вучэбных планах Віленскай “Alma Mater” няма месца такай колькасці “агульнаадукацыйных” дысцыплінаў, як у нас. У выніку, на жаль, мы атрымліваем спецыяліста “шырокага профілю з вузкімі ведамі па спецыяльнасці”.

Здаецца, што без вырашэння гэтых і ім падобных проблемаў беларуская медыевістыка яшчэ доўга не будзе здольная адэкватна рэагаваць на “выклікі” гістарыяграфіі нашых бліжэйшых суседзяў і ствараць навукова кандыцитскую працу, якая б карысталася попытам і прызнаннем не толькі ў Беларусі.

¹ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга запісаў 28. Мінск, 2000.

² Vilnius university. Faculty of history. ECTS Information Package 1997-1999.

ПЫТАННІ ДА ВЫСТУПОЎЦЫ І ЯГОНЫЯ АДКАЗЫ.

Станіслаў Рудовіч (Менск): Вы казалі пра праблему адэкватнасці. Але існуе яшчэ і праблема адаптациі гістарычнай тэрміналогіі. Дык можа нам трэба пісаць мовай дакументаў 16 ст., а не карыстацца сучаснай беларускай мовай?

Ігар Марзалюк: Я казаў не пра мову, а пра адэкватнасць гістарычных тэрмінаў і тэрміналогіі. Натуральна, што заўсёды мае месца адаптация. І заўсёды паўстае праблема, звязаная з кабінетнай гістарычнай тэрміналогіяй. Ужыванне новых тэрмінаў дзеля пазначэння формаў дзяржаўнай арганізацыі, сацыяльных структураў магчыма, калі падобная тэрміналогія адсутнічае ў гістарычных дакументах.

А вось гістарычных персанажаў трэба называць так, як называлі іх сучаснікі. Мне здаецца гэта найбольш навуковым падыходам. Я не кажу пра часопіс “Бярозку”, ці пра кніжкі для дашкольнікаў, якія выхоўваюць нацыянальную свядомасць. Натуральна, што ў гэтых выданнях, як і ў падручніках для школаў ёсць пэўныя спрашчэнні. Але і яны павінны мець межы. Адной з такіх межаў з'яўляецца сумленнасць і карэктнасць даследчыка. Інакш паўстае пытанне пра гістарычную набліжанасць. Ці ёсць яна ўвогуле?

Андрэй Кіштымаў (Менск): Продолжая эту тему, хочу сказать, что это проблема не только средневековья. Мы, бывает, повторяем вслед за российской историографией “польское государство”, “русско-польская война” и т.д. Но как только мы начинаем говорить “Речь Посполитая”, сразу же меняется понимание всех этих событий. Тоже самое можно проиллюстрировать понятиями “Российская империя” и “Россия” для 19 века.

Святлана Марозава (Гародня)

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ КАНФЕСІЙНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

У святовым рэлігіязнаўстве апошніх двух стагоддзяў канфесійная гісторыя Беларусі абрасла цяжкааглядным морам літаратуры рознай на-вуковай вартасці, сярод якой чутны і голас айчынных даследчыкаў. Умоўна можна выдзеліць рэлігійны напрамак гістарыяграфіі канфесійной гісторыі Беларусі, для якога характэрна пастаноўка на першы план рэлігійна-га пытання, і свецкі, схільны яго замоўчваць або прымяншаць. Першы напрамак, у сваю чаргу, падзяляеца на тры пункты бачання і падачы царкоўна-рэлігійнай гісторыі: праваслаўны, рымска-каталіцкі і грэка-каталіцкі, кожны з якіх імкненне падкрэсліць лепшыя бакі сваёй веры і выпукліць недахопы іншай. Асабліва гэта характэрна для праваслаўнага і рымска-каталіцкага бачання. Грэка-каталіцкі падыход спачатку два с паловай стагоддзі на практицы, а потым яшчэ два стагоддзі ў навуцы намагаеца цвердзіць паўнавартасць сваёй веры сярод традыцыйных, больш “моцных” сумежных канфесій. Уласна навуковы, пазаканфесійны падыход да канфесійнай гісторыі Беларусі нараджаеца ў пачатку 20 ст., хаця рознага роду спрашчэнні, звязаныя з тымі ці іншымі канфесійнымі прыхільнасцямі, не зжыты да нашага часу.

У беларускім рэлігіязнаўстве склаліся два гістарыяграфічныя комплексы. Першы аформіўся ў другой палове 19 – першай трэці 20 ст.; другі – ствараеца з 90-х гадоў. Распрацоўка канфесійнай гісторыі Беларусі пачынаеца з канца 18 ст. і актывізуеца з 60-х гадоў 19 ст., што звязана з двумя этапамі буйнамаштабных зменаў рэлігійна-палітычнай сітуацыі ў гэтым рэгіёне Еўропы.

Паказальна, што ля вытокаў расійскай гістарыяграфіі гісторыі Беларусі стаіць праца пра Берасцейскую унію¹, цікавасць да якой абумоўлена ўдзелам Расіі ў яе лёсе. Яна была напісаная па загаду Кацярыны II стацкім саветнікам М.М.Бантыш-Каменскім на аснове кампраметуючых уніяцкую царкву дакументаў Калегіі замежных справаў. Сведчанні, што зышодзілі з уніяцкага лагеру, да ўвагі не прымаліся. Праца, якая падавала гісторыю уніі як летапіс генацыду беларускага праваслаўнага насельніцтва, стала навуковым падмуркам урадавага курса на “выкараненне” уніяцкай царквы. Аўтар быў узнагароджаны брыльянтавым пярсцёнкам. Другое выданне кнігі з'явілася ў 1864 г.², калі на афіцыйным узроўні началася новая хвала апалагетыкі царскай палітыкі ў Беларусі. М.Му-

¹ Бантыш-Каменский Н.Н. Историческое известие о возникшей в Польше унии. Москва, 1805.

² Бантыш-Каменский Н.Н. Историческое известие о возникшей в Польше унии. Вильна, 1864.

раёў ў чэрпаў тады з яе аргументы для сваёй рэпрэсіўнай нацыянальна-рэлігійнай палітыкі. З лёгкай рукі М.Бантыш-Каменскага уніяцкая царква на наступныя два стагодзі займела ў афіцыйнай гістарыяграфіі імідж ворага беларускага народа. Такім чынам, адначасова з урадавымі рэпрэсіямі супраць уніяцства рэпрэсаваць яго пачалі гісторыкі. Галоўная віна бачылася ў тым, што яно скіравала Беларусь у такое рэчышча рэлігійна-культурнага развіцця, якое разышлося са шляхам расійскай народнасці.

Царская ўлада і Сінод мабілізуюць “вернападданных” гісторыкаў, пачынаючы з М.Бантыш-Каменскага, на выпрацоўку навуковага і ідэалагічнага абгрунтавання сваёй рэлігійнай палітыкі ў Беларусі. Трактаваць гісторыю Беларусі ў духу ўвараўскай формулы “праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць” пачалі і айчынныя гісторыкі.

На другую палову 19 – пачатак 20 ст. прыходзіцца найбольш плённы перыяд распрацоўкі беларускай рэлігійнай проблематыкі. На большасці працаў беларускіх даследчыкаў ляжыць пячатка “западнорусисізма”, які бярэ пачатак з 18 ст. ад тых колаў праваслаўнага і уніяцкага духавенства, што ў сваёй барацьбе з польска-каталіцкім уцікам пачалі арыентавацца на Расію. “Хросным бацькам” “западнорусізма” быў літоўскі епіскап І.Сямашка, а ідэолагам – вядучы дарэвалюцыйны даследчык уні і яе праціўнік, прафесар расійскай гісторыі Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі, выхадзец з сям'і уніяцкага святара і наш замляк Міхаіл Каяловіч. Праца над гісторыяй уні³ стала спрабай усяго жыцця Каяловіча, прынесла яму прызнанне ў вышэйшых афіцыйных колах імперыі і сталічным навуковым свеце, зрабіла яго імя папулярным сярод славянафілаў і мясцовых “западноруссов”, дала прафесарскае званне, але і спарадзіла нямала нядобра-зычліўцаў і крытыкаў сярод “ліцвінаў-патрыётаў”, беларускай нацыянальнай і польскай гістарыяграфіі, сярод расійскіх “западников”.

Даследчык, на жаль, не змог стаць аб'ектыўным суддзёю у вырашэнні проблемы гісторыі уніі, а выступіў хутчэй у ролі пракурора з абвінавачваннем у яе адрас. Аўтар не імкнуўся, як ён сам пазней прызнаваўся, да “бесплодной погони за объективной истиной”. У аснову трактоўкі канфесійнай гісторыі Беларусі ён паклаў славянафільскі суб'ектывізм і мета-

³ Кояловіч М.О. Літавскія церковныя униі: Исследования. В 2-х томах. Санкт-Петербург, 1859-1861; Ён жа. История воссоединения западнорусских униатов старых времен (до 1800 года). Санкт-Петербург, 1873; Ён жа. Разбор сочинения П.О.Бобровского “Русская греко-униатская церковь в царствование императора Александра I. Историческое исследование по архивным документам” и указание на основании архивных документов иной постановки всех главных униатских вопросов того времени. Санкт-Петербург, 1890 і інш.

далогію, заснаваную на прызнанні месіянскай ролі Расіі, перавагі расійскай цывілізацыі і непрызнанні за Беларуссю права на самастойны, па-за межамі Расіі, шлях нацыянальна-культурнага і рэлігійнага развіцця.

Услед за М.Каяловічам “западноруссы” І.Чыстовіч⁴, Ю.Крачкоўскі⁵, П.Жуковіч⁶, Г.Кіпрыяновіч⁷, С.Рункевіч⁸, Г.Шавельскі⁹ і інш. сцвярджалі, што, знаходзячыся паміж дзвіном больш моцнымі дзяржавамі, культурамі і рэлігіямі, Беларусь занадта слабая для самастойнасці, не ў стане выпрацаваць нешта сваё, а толькі можа схіліцца да Расіі або Польшчы. Трэцяга шляху – шляху асобнасці – яны не дапускалі. Выратаванне сваёй радзімы яны бачылі ў саюзе з адзінвернай Москвой і ўсе свае здольнасці ставілі на службу навуковага абгрунтавання вяртання свайго народу на праваслаўна-расійскі шлях развіцця.

Канфесійная гісторыя Беларусі, створаная гісторыкамі пануючай нацыі і мясцовымі “западноруссамі” з іх канцэпцыяй вызвалення “Задохнія Руці” ад “тлетворнага влияния” каталіцкага Захаду, атрымалася далёкай ад рэальнай. Сфармаваўшы адыёзны вобраз уніі, яны змаглі ўвесці яго ў гістарычную свядомасць усходнеславянскіх народаў .

Сваё разуменне канфесійнай гісторыі Беларусі прапанавалі ў апошній трэці 19 – першай трэці 20 ст. прадстаўнікі нацыянальнай беларускай гістарыографіі, якіх веравызнаўчая праблема цікавіла найперш з пазіцыі нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, нацыянальнай самадзейнасці беларусаў. Свамі працамі яны не толькі прасунулі беларускае рэлігіязнаўства наперад, але і раскрылі жахлівую неадпаведнасць паміж гістарычнай рэчаіснасцю і яе адлюстраваннем у тагачаснай афіцыёзнай науцы.

⁴ Чыстович И. Очерк истории западнорусской церкви. Т.1-2. Санкт-Петербург, 1882-1884.

⁵ Крачковский Ю.Ф. Очерки униатской церкви. Москва, 1871.

⁶ Жукович П.Н. Борьба против унии на современных ей литовско-польских сеймах (1595-1600 гг.). Санкт-Петербург, 1897; Ён жа. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). Санкт-Петербург, 1901; Ён жа. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (с 1609 г.). Вып. 1-6. Санкт-Петербург, 1903-1912; Ён жа. Жизнеописание митрополита Иосифа Вельямина Рутского, составленное митрополитом Рафаилом Корсаком, и сочинение Рутского об улучшении внутреннего строя униатской церкви // Христиансское чтение. 1909. Август-сентябрь. С.1089-1107; Ён жа. О неизданных сочинениях Иосафата Кунцевича. Санкт-Петербург, 1910.

⁷ Киприанович Г. Жизнь Иосифа Семашки, митрополита Литовского и Виленского и воссоединение западнорусских униатов с православною церковью в 1839 г. Вильно, 1893.

⁸ Рункевич С. История Минской архиепископии (1793-1832 гг.) с подробным описанием хода воссоединения западнорусских униатов с православной церковью в 1794-1796 гг. Санкт-Петербург, 1893; Ён жа. Краткий очерк столетия Минской епархии. Минск, 1893.

⁹ Шавельский Г. Последнее воссоединение с православною церковию униатов Белорусской епархии (1833-1839 гг.). Санкт-Петербург, 1910.

У апошніх двух нумерах “Мужыцкай праўды” асудзіў рэлігійную палітыку самадзяржаўя на Беларусі К.Каліноўскі, які выступіў супраць падаўлення уніяцтва праваслаўем¹⁰.

М.Доўнар-Запольскі¹¹, В.Ластоўскі¹², У.Ігнатоўскі¹³, А.Станкевіч¹⁴, А.Цвікевіч¹⁵ у сваёй трактоўцы канфесейнай гісторыі Беларусі зыходзілі з таго, што культурна-рэлігійныя працэсы на беларускіх землях працякалі адасоблена ад аналагічных працэсаў у Рaciі і Польшчы. У поглядах на унію першых трох аўтараў праявілася пэўная супяречлівасць. Унія ў іх працах эвалюцыянуала ад сродка знішчэння беларусаў як этиаса да прызначання яе своеасаблівой формай беларускай нацыянальнай царквы. В.Ластоўскі ацаніў унію, як няўдалую спробу Беларусі рэлігійна самаакрэсліцца ў экспансіўным міжнародным праваслаўна-каталіцкім акружэнні. Правалу гэтай спробы спрыялі як унутраныя фактары, так і зневенія (вераломства польска-каталіцкіх кollaў, якія глядзелі на унію як на спосаб зліцца беларусаў з палякамі; карыслівая царкоўная палітыка Pacii¹⁶). Сваім асу-джоннем ліквідацыі уніяцтва ў 1839 г. гісторыкі беларускай нацыянальнай плыні разышліся з “западноруссамі”, якія ўсхвалялі гэтае мерапрыемства царызму. Першае пакаленне беларускіх адраджэнцаў звязвала надзею стварэння нацыянальнай царквы з уніяцтвам, а не з праваслаўем, якое з’яўлялася тады носьбітам вялікадзяржаўнай імперскай ідэалогіі.

Гісторыкі нацыянальнай арыентацыі здзейснілі пералом у поглядах на ролю асноўных хрысціянскіх плыні ў лёссе беларускага народа. Але ў 30-я гады гэты гісторыяграфічны напрамак быў разгромлены. На іх гало-вы пасыпаліся апранутыя ў навуковае адзенне палітычныя абвінавачванні. Іх навуковыя выкладкі былі аб’яўленыя шкоднымі для ўмацавання ідэйна-палітычнага адзінства савецкага народа, а самі яны скінутыя з навукова-гісторычнага Алімпу. Канфесейная проблематыка стала небяспечнай для даследавання і папоўніла негалосны спіс табуіраваных тэмаў беларускай савецкай гісторыяграфіі, які старанна абыходзілі беларускія гісторыкі.

¹⁰ Калиновский К. Из печатного и рукописного наследия. Минск, 1988. С. 36, 57-58, 60.

¹¹ Довнар-Запольский М.В. Исследования и статьи. Т. I. Киев, 1909; Ён жа. Асновы дзяржаўнасці Беларусі. Вільня, 1919; Ён жа. Гісторыя Беларусі. Мінск, 1994.

¹² Ластоўскі В. Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. Вільня, 1910; Ён жа. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна, 1926; Ён жа. Унія // Ластоўскі В. Выбранныя творы. Мінск, 1997. С. 400-414.

¹³ Ігнатоўскі У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. 5-е выд. Мінск, 1991.

¹⁴ Станкевіч А. Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленія. Вільня, 1934; Ён жа. Хрысьціянства і беларускі народ. Вільна, 1940.

¹⁵ Цвікевіч А. “Западно-руссизм”. Нарысы з гісторыі грамадзкой мысльі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. Менск, 1993.

¹⁶ Ластоўскі В. Унія // Ластоўскі В. Выбранныя творы. С. 407.

На змену ўзмоцненай увагі да канфесійнай гісторыі ўсходнеславянскай гістарыяграфіі другой паловы 19 – першай трэці 20 ст. прыйшла тэндэнцыя да застою ў яе вывучэнні. У 30 – 80-я гады яе лічылі неактуальнаі, далёкай ад культурных патрэбаў пралетарыяту. Але прынцыпова варожая да рэлігіі і царквы савецкая гістарыяграфія цалкам унаследавала канфесійны дух старой школы. Ідэя аб супрацьстаянні на Беларусі “истинно православной” Русі каталіцкаму Захаду, якая зыходзіла яшчэ ад маскоўскай кніжнасці 16 ст., узмоцненая славянафільскай літаратурай 19 ст., была пракарэкставаная з марксісцкіх пазіцый. Яе дапоўнілі тэзісам пра рашаючу ролю народных масаў у гісторыі і патрабаваннем класавага падыходу. Пашиэрэнне каталіцызма і уніяцтва атаясамлівалася з узмацненнем прыгонніцтва, барацьба за праваслаўе – з абаронай беларусаў ад росту феадальнага ўціску. Катэгорыі “праваслаўе” і “руская народнасць” былі замененыя катэгорыямі “камунізм” і “савецкі народ”.

Сталінізм, а затым застойны перыяд затрымалі распрацоўку ў БССР канфесійнай гісторыі, надалі ёй аднабаковыя характеристики, ізалявалі вучоных ад дасягнення ў сусветнага рэлігіязнаўства, практычна выключылі магчымасць выкарыстання замежных крыніцаў. У гэтым інфармацыйным вакууме запанавалі цытатніцтва і дагматызм. Тагачасная гістарыяграфія, замацоўваючы ўяўленне пра місію Расіі як дзяржавы-вызваліцельніцы праваслаўных народаў ад чужаземнага і іншавернага ярма, не здолела даць навуковага тлумачэння прычынаў пераходу беларускай шляхты ў каталіцызм, шырокага супраціву уніятаў і католікаў у 19 ст. пераходу ў праваслаўе. Аднак, загнаная ў глыб, гісторыка-канфесійная проблематыка ад гэтага не перастала існаваць.

Гістарыяграфія 60 – 80-х гадоў была пастаўленая ў такія ўмовы, пры якіх царкву можна было паказваць толькі як феадальную арганізацыю, вотчынніка і эксплуататора народных масаў (працы Я.Мараша¹⁷ С.Корзуна¹⁸ і інш.). Берасцейская унія разглядалася як звязо контррэфармацыі, а тая, у сваю чаргу, як сістэма рэпрэсіўных мерапрыемстваў. Барацьба супраць уніі і каталіцызму, якая стала тады папулярнай тэмай, у гэтым кантэксце падавалася як супраціў этнацыду і тэрору (працы А.Коршунава¹⁹, Я.Мараша²⁰,

¹⁷ Мараш Я.Н. Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569-1795). Минск, 1971; Ён жа. Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVIII века. Минск, 1974.

¹⁸ Корзун М.С. Русская православная церковь на службе эксплуататорских классов. X век-1917 г. Минск, 1984.

¹⁹ Коршунов А.К. Афанасий Филиппович: Жизнь и творчество. Минск, 1965.

²⁰ Мараш Я.Н. Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви. Минск, 1969.

С.Палуцкай²¹; сюжэты ў манаграфіях па гісторыі беларускіх гарадоў З.Капыскага²², А.Грыцкевіча²³, В.Мялешкі²⁴).

У той жа час у гісторыяграфіі 60-х гадоў тэндэнцыю замоўчвання і дыскрэдытацыі уніі і яе дзеячоў парушала асцярожная да іх цікавасць (працы К.Пракошынай²⁵, рэцэнзія М.Прашковіча на кнігу А.Коршуна-ва²⁶), а таксама “крамольныя” думкі, якія не толькі разыходзіліся з устаялай акадэмічнай канцэпцыяй, але і супярэчылі ёй. У 70-80-я гады гэта тэндэнцыя ўзмачнілася (артыкул В.Грыцкевіча ў “Весцях АН БССР”²⁷, кніга К.Тарасава “Памяць пра легенды”²⁸, сюжэт Г.Каханоўскага пра ба-зыльянскага гісторыка І.Кульчынскага²⁹).

Калі ў 70 – 80-я гады гісторыкі, як правіла, ішлі па наезжанай каляіне, паўтараючы зады гісторыяграфіі “западнорусскага” толка, філосафы (С.Падокшын³⁰), літаратуразнаўцы (А.Мальдзіс³¹), мастацтвазнаўцы (Э.Вецер³², Н.Высоцкая³³, Ю.Хадыка³⁴, К.Лявонава³⁵), кнігазнаўцы (Г.Галенчанка³⁶, Ю.Лабынца³⁷) даследавалі культурна-інтэлектуальны набытак асноўных хрысціянскіх культавых інстытутаў як помнікаў беларускай літаратуры,

²¹ Полуцкая С.В. Брестская церковная уния и борьба народных масс Белоруссии против национально-религиозного гнёта (1596-1667 гг.). Дис. ... канд. ист. наук. Минск, 1983.

²² Копыцкій З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI-первой половине XVII в. Минск, 1975.

²³ Грицкевич А.П. Социальная борьба горожан Белоруссии (XVI-XVIII вв.). Минск, 1979.

²⁴ Мелешко В.И. Могилев в XVI-середине XVII в. Минск, 1988.

²⁵ Прокошина Е.С. Мелетий Смотрицкий. Минск, 1966.

²⁶ Прашковіч М. Слова пра Афанасія Філіповіча // Польмія. 1965. № 1. С. 174-177.

²⁷ Грыцкевич А.П. Рэлігійна пытанне і зневяданне палітыка царызму перад падзеламі Рэчы Паспалітай // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх наукаў. 1973. № 6. С. 62-71.

²⁸ Тарасов К. Память о легендах: Белорусской старины голоса и лица. Минск, 1984.

²⁹ Каханоўскі Г.А. Археалогія і гісторычнае краязнаўства Беларусі ў XVI-XIX ст. Минск, 1984.

³⁰ Подокшин С.А. Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы (вторая половина XVI-начало XVII в.). Минск, 1970.

³¹ Мальдзіс А.І. На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVI-XVIII ст.). Мінск, 1980 і інш.

³² Вецер Э.І. Рэльефныя абразы як прыклад адлюстравання народных густаў у культавым мастацтве // Помнікі старажытнабеларускай культуры: Новыя адкрыцці. Мінск, 1984. С. 37-43; Яна ж. Асаблівасці жывапісу Столінскага рэгіёна // Помнікі культуры: Новыя адкрыцці. Мінск, 1985. С. 39-44 і інш.

³³ Высоцкая Н.Ф. Станковая живопись Белоруссии второй половины XVI-XVIII вв. Автореферат дис. ... канд. искусствоведения. Минск, 1986.

³⁴ Хадыка Ю. Аб дагаванні групы помнікаў канца XVI-начатку XVII ст. // Помнікі старажытнабеларускай культуры: Новыя адкрыцці. Минск, 1984. С. 30-37.

³⁵ Лявонава А.К. Старажытная беларуская скульптура. Минск, 1991.

³⁶ Голенченко Г.Я. Литературная полемика XVI-первой половины XVII вв.// Из истории книги, библиотечного дела и библиографии в Белоруссии. Минск, 1972. С. 164-199; Ён жа. Идейные и культурные связи восточнославянских народов в XVI-середине XVII в. Минск, 1989 і інш.

³⁷ Лабынцев Ю.А. Кирилловское книгопечатание в Супрасле и его роль в развитии восточнославянских культур XVII-XVIII веков. Автореф. дис. ... канд. филологич. наук. Москва, 1980 і інш.

мастацтва, кніжнай культуры. А аўтары першага абагульняючага даследавання развіцця беларускага этнасу прызналі памылковасць тэзісу, што беларусы заўсёды ўяўлялі сабой выключна праваслаўную этнаканфесійную супольнасць, які значна звужаў сапраўдны этнічны масіў народа, бо ў 18 ст. ён трymаўся ўжо не на праваслаўнай, а на уніяцкай веры³⁸.

Шэраг працаў па канфесійнай гісторыі стварылі беларускія эмігранцкія даследчыкі А.Мартас³⁹ і І.Касяк⁴⁰, зарыентаваныя на праваслаўе, а таксама прыхільнікі уніяцтва В.Пануцэвіч⁴¹ і Л.Гарошка. Не ў аднаго беларускага навукоўца пахінулася вера ў беспамылковасць пануючай канцэпцыі міжканфесійных узаемадачыненняў на нашых землях, калі у свой час у СССР стала вядомай праца Л.Гарошкі, прысвечаная крыладушнай палітыцы польскага касцёла і рускай праваслаўнай царквы на Беларусі⁴². Ён даказаў, што погляд, быткам, берасцейская згода была творам палякаў, раздзымуты расійскай пропагандай з мэтай яе дыскрэдытацыі ў вачах саміх уніятаў.

Стайшы ад пачатку прадметам раздораў, Берасцейская унія па сённяшні дзень выклікае спрэчкі па розных аспектах – рэлігійных, палітычных, ідэалагічных, культуралагічных, этнічных і ўласна гістарычных. Розніца поглядаў даследчыкаў на гэты факт усходненеўрапейскай гісторыі адлюстроўвае іх грамадскія, палітычныя, рэлігійныя, нацыянальныя сімпаты і антыпатыі. У поглядзе на унію выразна акрэсліваюцца два падыходы: дыскрэдытацыйны і апалагетычны. Сёння відавочна, што дарэвалюцыйны і савецкія гісторыкі пісалі гісторыю не уніі, а антыуніі.

Ва ўмовах разняволення навуковай думкі на мяжы 80 – 90-х гадоў, калі пачаўся інтэнсіўны працэс пераасэнсавання айчыннай мінуўшчыны скрозь прызму нацыянальна-дзяржаўных інтарэсаў беларускага народа, занядбаная раней гісторыя канфесій і міжканфесійных узаемадачыненняў апынулася ў ліку прыярытэтных тэмаў айчыннай гісторыяграфіі. Змена дзяржаўной рэлігійнай палітыкі, працэс нацыянальнага і рэлігійнага адраджэння, своеасаблівая рэабілітацыя рэлігіі ў грамадской свядомасці і шэраг буйных царкоўных гадавінаў (1000-годдзе хрышчэння Русі, 400-годдзе Маскоўскага патрыярхата, 1000-годдзе Полацкай епархii, 400-годдзе

³⁸ Этнографія беларусаў: гісторыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя /В.Бандарчык, І.Чаквін, І.Углік і інш. Мінск, 1985.

³⁹ Мартос А. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни. Минск, 1990.

⁴⁰ Касяк І. З гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу. Нью-Йорк, 1956.

⁴¹ Panucevič V. Śv. Jasafat, Archijap. Polacki. 1623-1963. Chikago, 1963.

Берасцейскай уніі і 2000-годдзе хрысціянства) абудзілі ў грамадскасці і на-
вуковых колах цікаласць да зняважанай раней гісторыі царквы ў Беларусі.

Даследаванні апошняга дзесяцігоддзя дазволілі па-новаму ацаніць
ролю царкоўна-рэлігійнага фактару ў жыщі грамадства і фармаванні гра-
мадскай свядомасці, у міжэтнічных адносінах і ў працэсе інтэграцыі і
дэзынтэграцыі славянскіх народаў. З пераадоленнем ідэалагічных насле-
нняў пераасэнсаваныя працы ранейшых аўтарытэтаў у рэлігіязнаўстве,
ідзе адмаўленне ад крайнасцяў рускай і польскай канцепцыяў, пашыры-
лася кола даследчыкаў, узмацнілася дакументальная база даследаванняў,
падвергнуты сумненню ранейшыя аксіёмы, новая трактоўка прыйшла ў
поўную супяречнасць з ранейшым акадэмічным канонам.

Паказальна, што новы этап даследавання канфесійнай гісторыі ад-
крыла перавыданне працы М.Нікольскага “Істория русской церкви” з
раздзелам аб Берасцейскай уніі, які па ідэалагічных меркаваннях быў
апушчаны ў ранейшых выданнях⁴³.

Гісторыйя канфесій на Беларусі сёння займаюцца В.Грыгор’ева, У.Завальнюк, У.Навіцкі і А.Філатава (іх калектывная праца стала першым у бела-
рускай гісторыяграфіі абагульняючым даследаваннем па гэтыя проблеме)⁴⁴, А.
Грыцкевіч⁴⁵, С.Падокшын⁴⁶, Т.Блінова⁴⁷, І.Саверчанка⁴⁸, Л.Іванова⁴⁹, Г.Васюк⁵⁰,

⁴² Гарошка Л. Пад знакам “рускае і польскае веры” // Спадчына. 1999. № 5-6; 2000. № 1.

⁴³ Нікольский Н.М. История русской церкви. Минск, 1990. Парадай: Нікольский Н.М. История русской церкви. Минск, 1988; Ён жа. История русской церкви. Москва-Ленінград, 1931.

⁴⁴ Канфесіі на Беларусі (канец XVIII-XX ст.) / В.В.Грыгор’ева, У.М.Завальнюк, У.І.Навіцкі, А.М.Філатава. Мінск, 1998.

⁴⁵ Грыцкевіч А. Уніяцкая царква на Беларусі ў канцы XVIII-пачатку XIX ст. // Хрысціянская думка. 1993. № 3. С.118-132; Ён жа. Уніяцкая царква на Беларусі ў XVIII ст. // Наш радавод. Кн.7: Матэрыялы міжнар. навук. канф. “Гісторычнае памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII-XX ст.” Гродна, 1996. С.358-360 і інш.

⁴⁶ Падокшын С.А. Філософская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімёона Палацкага. Мінск, 1990; Ён жа. Унія. Дзяржаўнасць. Культура (Філософска-гістарычны аналіз). Мінск, 1998; Ён жа. Проблема рэлігійнага выбара ў грамадскім жыцці Беларусі XVI-XVII ст. (Вопыт гісторыясофскага аналіза) // Наш радавод. Кн. 8: Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X-XX ст. Гродна-Беласток, 1999 (2000). С. 164-172 і інш.

⁴⁷ Блінова Т.Б. Изучиты в Белоруссии. Мінск, 1990 і інш.

⁴⁸ Саверчанка І. Праект сваёй патрыярхіі // Голос Радзімы. 1994. № 9-12; Ён жа. Апостал яднання і веры: Язэп Руцкі. Мінск, 1994 і інш.

⁴⁹ Іванова Л.С. Рэфармация на Беларусі ў другой палове XVI-першай палове XVII ст. // Актуальныя пытанні гісторыі Беларусі. Мінск, 1992. С. 72-83 і інш.

⁵⁰ Васюк Г.В., Карев Д.В. Православная церковь в ВКЛ и Польше в XIV-XVIII в.в. // Наш Радавод: Матэриялы междунар. научн. конф. “Культура народов Великого княжества Литовского и Белоруссии”. Гродно, 1991. Кн. 3. Ч. 2. С. 203-210; Васюк Г., Карадаў Д. Правячыя колы Рэчы Паспалітай і праваслаўнае насельніцтва дзяржавы ў другой палове XVI-XVIII ст. (навукова-папулярныя нарысы) // Наш радавод. Кн. 8: Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X-XX ст. Гродна-Беласток, 1999 (2000). С. 192-233 і інш.

С.Марозава⁵¹ і інш., за мяжой – А.Мірановіч⁵², Р.Сасна⁵³, М.Гайдук⁵⁴ і інш.

Сюжэты царкоўна-рэлігійнай гісторыі праходзяць скрэзъ даследаванні У.Конана⁵⁵, Г.Галенчанкі⁵⁶, У.Кароткага⁵⁷, Л.Лыча⁵⁸, В.Чарапіцы⁵⁹, Я.Анішчанкі⁶⁰, У.Сосны⁶¹, Ю.Драгуна⁶², М.Хаўстовіча⁶³, Ю.Хадыкі⁶⁴, Т.Габрусь⁶⁵, Д.Караўа⁶⁶, В.Старасценкі⁶⁷ і інш.

⁵¹ Марозава С.В. Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596-1839). Гродна, 1996 і інш.

⁵² Mironowicz A. Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku. Białystok, 1991; Ён жа. Kościół prawosławny i unicki w połowie lat sześćdziesiątych XVII wieku na terenie Rzeczypospolitej // Наш радавод. Кн.7: Матэрыялы міжнар. навук. канф. “Гістарычна памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII-XX ст.” Гродна, 1996. С. 348-352 і інш.

⁵³ Сасна Р.А. Аснова і наступствы Берасцейскай вуніі 1596 года // Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў “Гістарычна навука і гістарычна адкуцаць ў Рэспубліцы Беларусь (новыя канцепцыі і падыходы)”: Тэзы дакладаў і паведамленняў. Ч.1: Гісторыя Беларусі. Мінск, 1993. С. 74-75 і інш.

⁵⁴ Гайдук Н. Брестская уния 1596 года. Минск, 1996.

⁵⁵ Коноп В. Вера и нация: христианство в судьбе белорусов // Неман. 1994. № 5. С. 156-164; Ён жа. Я.Руцкі і станаўленне уніяцкай царквы // З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / С.Марозава, Т.Казакова, Ю.Бохан і інш. Пад рэд. М.В.Біча і П.А.Лойкі. Мінск, 1996. С. 54-71 і інш.

⁵⁶ Галенчанка Г.Я. Царква, канфесія і нацыянальная свядомасць беларусаў у XV-XVI стст. // Наш Радавод: Матэрыялы міжнар. навук. канф. “Царква і культура народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі XIII – пачатку XX стст. Гродна, 1992. Кн. 4, ч. 1. С. 45-48 Ён жа. Пасланне да папы рымскага Сікста IV 1476 г. Паходжанне помніка // Наш радавод. Кн. 8: Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X-XX ст. Гродна-Беласток, 1999 (2000). С. 79-107 і інш.

⁵⁷ Кароткі У. Павел і Савел // Крыніца. 1994. № 5; Ён жа. Адзінства і двайніцтва ў сферы ідэй Брэсцкай царкоўнай унії // Брэсцкая царкоўнай унії-400: Матэрыялы міжнар. навук. канф. Брэст, 1997. С. 13-16 і інш.

⁵⁸ Лыч Л. Уніяцтва ў лёссе беларускага народа // Голас Радзімы. 1996. № 39-48; Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. Мінск, 1996 і інш.

⁵⁹ Чэрепіца В.Н. Очерки истории православной церкви на Гродненщине (с древнейших времен до наших дней). Ч.1. Гродно, 2000.

⁶⁰ Анішчанка Я.К. Беларусь у часы Кацярыны II (1772-1796 гады). Мінск, 1998 і інш.

⁶¹ Сосна У. “... С благочестивым свирепством ...” // Беларуская мінуўшчына. 1996. № 4; Ён жа. Уніяцкая пытанне ў беларускай вёсцы ў канцы XVIII-першай палове XIX ст. // З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / С.Марозава, Т.Казакова, Ю.Бохан і інш. Пад рэд. М.В.Біча і П.А.Лойкі. Мінск, 1996. С. 90-103 і інш.

⁶² Драгун Ю. Пра уніяцтва і дзяржаўную палітыку // ЛіМ. 1990. № 1; Ён жа. Уніяцкая царква Беларусі і дзяржаўная палітыка // З гісторыяй на Вы: Публіцыстычныя артыкулы. Вып. 2. Мінск, 1994. С. 89-106.

⁶³ Хаўстовіч М. Скасаванне уніі // З гісторыяй на Вы: Публіцыстычныя артыкулы. Вып 2. Мінск, 1994. С. 107-117 і інш.

⁶⁴ Хадыка Ю. Культуратворчая роля Берасцейскай уніі ў Беларусі // Наш радавод. Кн.7: Гістарычна памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII-XX ст. Гродна, 1996. С.337-342 і інш.

⁶⁵ Габрусь Т. Адлюстраванне канфесійна-палітычнай сітуацыі ў культавым дойлідстве Беларусі // Беларусіка=Albaruthenica / Рэд. А.Анціпенка і інш. Мінск, 1992. Кн. 2: Фарміраванне і развіціе нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. С. 317-322; яна ж: Стылістычныя аспекты архітэктуры віленскага барока // Барока ў беларускай культуре і мастацтве. Падрэд. В.Ф.Шматава. Мінск, 1998. С. 140-166 і інш.

⁶⁶ Карав Д. Иезуиты і культура народов Великого княжества Литовского (ІІ пол. XVI-XVIII вв.) // Наш радавод. Кн. 8: Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X-XX ст. Гродна-Беласток, 1999 (2000). С.184-191.

⁶⁷ Старостенко В.В. Общественно-философская мысль и национальное самосознание белорусов XVI-XVII вв.: Очерки истории. Учебное пособие. Могилев, 1999 і інш.

Найбольш значныя працы апошніх гадоў: “Канфесіі на Беларусі” калектыва аўтараў, зборнік артыкулаў “З гісторыі уніяцтва ў Беларусі” (да 400-годдзя Брэсцкай уніі)⁶⁸ і даследаванне С.А.Падокшына “Унія. Дзяржаўнасць. Культура (гісторыка-філософскі аналіз)”⁶⁹. Канфесійнае пытанне выйшла ў цэнтр дыскусіі вакол канцэптуальных падыходаў да школьніх падручнікаў па гісторыі Беларусі. Яна знайшла адлюстраванне на старонках “Беларускай мінуўшчыны” за 1997 г.⁷⁰

90-я гады ўнеслі істотныя карэктывы ў разуменне канфесійнай гісторыі Беларусі і прынеслі ў айчынную гісторыяграфію шэраг новых пазіцый: аб адметным, адрозным ад маскоўскага, менталітэце беларуска-украінскага праваслаўя 16 ст. і гісторычнай перадвызначанасці Берасцейскай уніі геацывлізацыйным становішчам Беларусі, новае разуменне контрэфармацыі і каталіцкай рэформы не толькі як сістэмы рэпрэсійных мерапрыемстваў, але як з’явы, якая разам з рэфармацыяй у 16 ст. прывяла да духоўна-культурнага аднаўлення Еўропы і інш. Растваўленыя іншыя акцэнты ў ацэнцы ролі хрысціянскіх канфесій у этнагенезе беларусаў, напрыклад, прызнанне асімілятарскай дзеянасці на Беларусі ў канцы 18 – пачатку 20 ст. рускай праваслаўнай царквы.

З’яўліся і такія гісторыяграфічныя навацыі, як, напрыклад, тэзіс, што захаванне беларускай мовы уніяцкай царквой – гэта інспірацыя Ватыкану і польскага каталіцкага духавенства⁷¹; што беларушчына з’яўляецца параджэннем уніяцкага-каталіцкага ці польскай культуры, якую, аднак, адкідае сам народ, арыентаваны на руска-праваслаўную культуру⁷².

Інэрцыя ў падыходзе да канфесійнай гісторыі ў навуцы вельмі моцная. Так склалася, што гісторыяграфічная традыцыя лічыцца ісцінай. Традыцыйная канцэпцыя, якая сёння прымаеца многімі на веру, без звароту да крыніцаў, часта аказваецца мацнейшай за ўсялякія навуковыя доказы. Перагляд ранейшай гісторыяграфічнай схемы выклікаў атаку ахоўнага напрамку ў гісторыяграфіі, які не пайшоў далей сваіх аўтарытэтаў з 19 ст. Бантыш-Каменскага, Каяловіча і інш. Аргументы і факты для

⁶⁸ З гісторыі уніяцтва ў Беларусі” (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / С.Марозава, Т.Казакова, Ю.Бохан і інш.. Пад рэд. М.В.Біча і П.А.Лойкі. Мінск, 1996.

⁶⁹ Падокшын С.А. Унія. Дзяржаўнасць. Культура (Філософска-гісторычны аналіз). Мінск, 1998; 2-е выд. Мінск, 2000.

⁷⁰ Чарапіца В.М. “Падручнік будзе цяжка чытаць нават студэнтам гістфака...” // Беларуская мінуўшчына. 1997. № 3. С. 50-52; Біч М. “З прапанаванай канцэпцыяй пагадзіцца не магу” // Беларуская мінуўшчына. 1997. № 3. С. 53-56.

⁷¹ Гісторыя Беларусі: Вуччыны дапаможнік. У 2-х ч. Ч.I. Пад рэд. Я.К.Новіка, Г.С.Марцулія. Мінск, 1998.

⁷² Чарапіца В.М. “Падручнік будзе цяжка чытаць нават студэнтам гістфака...” С. 50-52.

сваіх навуковых выступаў яго прадстаўнікі бяруць з працаў афіцыйных дарэвалюцыйных гісторыкаў, а не з архіўных матэрыялаў, імі далёка не вычарпаных. Не будучы ў стане стварыць нічога новага і арыгінальнага, гэты напрамак пайшоў па шляху перавыдання працаў сваіх класікаў⁷³. Ці не сведчыць гэта пра тое, што “западнорусскі” погляд на гісторыю Беларусі на даным этапе вычарпаў сябе і няздолъны даць новыя фундаментальныя канцэпцыі?

У намаганнях сучасных паслядоўнікаў Каяловіча рэанімаваць мас-квакэнтрычны погляд на беларускую гісторыю справа даходзіць да тэр-міналагічнай блытаніны (“ненависть русских белоруссов к униатско-католіческой культуре”)⁷⁴, крыкаў замест навуковай дыскусіі і навешвання ярлыкоў, а таксама сапраўдных гістарыографічных недарэчнасцяў (перадрук раздзела з брашуры Л.Абэцэдарскага ў газеце “7 дней” пад іншым прозвішчам)⁷⁵.

З сярэдзіны 90-х гадоў вызначылася тэндэнцыя да рэстаўрацыі пра-савецкіх, па сутнасці, прарасійскіх канцэпцыі беларускай мінуўшчыны. Інструменталізацыя гісторыі ў інтэрэсах бягучай палітыкі на аснове пры-мітыўна ўспрынятага і засвоенага славянскага адзінства вядзе да спрош-чанага разумення месца Беларусі ў мінулым і сучаснасці да спрабаў да-казаць, што ўсё нацыянальнае – гэта разбуральнае, дэзынтэгруючае. Звяр-тае на сябе ўвагу, што гістарыографічную традыцыю, якая ўзаконіла гань-баванне уніі, наследавалі тыя гуманітарыі, якія не падвяргалі праблему спецыяльным даследаванням, не вывучалі яе па архівах, не ўлічвалі ўсёй сукупнасці фактаў, а працавалі на аснове другаснага, значыць, ужо ад-працаванага матэрыялу, і грунтавалі свае палажэнні на выбарачных фак-тах і паблёклых сёння аўтарытэтах папярэднікаў.

У трактоўцы гісторыі канфесій айчынная навука зайшла ў тупік. Яна не ў стане выпрацаваць адзінага зладжанага і ўзгодненага погляду. Наяўнасць сёння супярэчлівых, узаемавыключных ацэнак праваслаўя, каталіцтва, уніяцтва толькі падкрэслівае складанасць гэтай праблема-тыкі. Рознадумства, ідэалагічная і канфесійная ангажаванасць даследчы-каў, якая зыходзіць з рэлігійнай, ідэалагічнай і культурнай раз’яднанасці

⁷³ Зноско К. Исторический очерк церковной унии. Москва, 1993; Коялович М.О. История воссоединения западнорусских униатов старых времен (до 1800 года). Минск, 1999; Флеров И.И. О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетиях. Минск, 1996 і інш.

⁷⁴ Цыт. па: Анціповіч М. Гульні ў “путаніцу” // ЛіМ. 24 лістапада 1995 г. С.3.

⁷⁵ Волошин А. О “белорусской” “народной” религии // 7 дней. 20 января 1996 г. С.14.

беларусаў, ускладняе фармаванне адзінай канцэпцыі, з'яўленне якой мела б для станаўлення беларускай нацыянальнай гісторычнай навукі вялікае практычнае і навуковае значэнне. Яе адсутнасць перашкаджае беларускай гісторыяграфіі стаць крыніцай кансалідацыі нацыі, чым з'яўляюцца польская і расійская гісторыяграфія для сваіх народаў. Кансалідацыя магчыма толькі на аснове нацыянальнай ідэалогіі і гісторыяграфіі.

Сёння відавочна, што працяг гісторыяграфіі ў старым заміфалагізаваным ключы, на аснове ўжо адпрацаваных крыніцаў, без уліку дасягненняў святовага рэлігіязнаўства бесперспектывны. Час патрабуе навуковага, пазаканфесійнага асэнсавання гісторыі канфесій на Беларусі на аснове нацыянальна-дзяржаўнага падыходу.

Пытанні да выступоўцы і ягоныя адказы.

Ігар Марзалюк (Магілёў): Чаму Вы лічыце, што М.Доўнар-Запольскі і В.Ластоўскі ацэньвалі унію як нацыянальную царкву? Я не ведаю такіх тэкстаў, дзе б яны прыйшлі да падобнай высновы. Здаецца іх ацэнка выглядала па-іншаму.

Святлана Марозава: Сапраўды, яны неадназначна ацэньвалі унію. Погляд М.Доўнар-Запольскага эвалюянуваў у накірунку разумення уніі як нацыянальнай царквы. Гэта вынікае з яго працаў. Яго погляд супярэчлівы, але вучоны паступова набліжаўся да пазіцыі ацэнкі уніі. Ён сцвярдждаў, што ад уніі беларускі народ шмат страціў, але набыў значна болей. Даследчык таксама пісаў, што унія стала сумленнем народу, а яе скасаванне было пакушэннем на гэтае сумленне.

Ігар Марзалюк (Магілёў): Вы казалі, што ў 17 – 18 ст. большасць беларусаў стала уніятамі. Пра 18 ст. спрачацца не буду. Скажыце, на якіх статыстычных звестках 17 ст. грунтуецца Ваша сцвярджэнне? Прынамсі для першай паловы 17 ст. гэта гучыць вельмі рызыкойна.

Святлана Марозава: Размова ішла пра палажэнні працы “Этнографія Беларусі. Гісторыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя” (Мінск, 1985). Колькасць уніятаў перавысіла колькасць праваслаўных на мяжы 17 – 18 ст. Да сярэдзіны 17 ст. лік прыхільнікаў уніі быў нешматлікім.

Алег Латышонак (Беласток): Чый погляд на унію Вы лічыце больш суб’ектыўным М.Каяловіча ці К.Каліноўскага?

Святлана Марозава: К.Каліноўскі падыходзіў з нацыянальнай пазіцыі. У гісторычных даследаваннях кожны аўтар павінен вызначыцца з уласнай пазіцыяй. Зразумела, яна найперш павінна адлюстроўваць інта-

рэсы свайго народу. Нацыянальная пазіцыя не разыходзіцца з прынцыпам аб'ектыўнасці. Кожны народ зацікаўлены ведаць пра сваё мінулае, каб рэальна ацэнъваць свае магчымасці і перспектывы. Замежныя даследчыкі здзіўляюцца, як казаў учора Але́сь Краўцэвіч, чаму беларускія навукоўцы не пішуць гісторыю з пазіцыі свайго народу.

Ігар Марзалюк (Магілёў): Якія крыніцы сведчаць, што унія стварала беларускую нацыю?

Святлана Марозава: Яна не стварала нацыю, а падтрымлівала народнасць. Мы маём звесткі пра стаўленне уніяцкіх святароў да свайго народу, яго мовы, да дзяржавы. У адрозненні ад праваслаўнай і каталіцкай канфесій, якія арыентавалі беларусаў адпаведна на Расію і Польшчу, уніяцтва выхоўвала свою паству ў духу вернасці ВКЛ. З 20-х г. 17 ст. праваслаўнае духавенства з Беларусі і Украіны пачынае збліжацца з маскоўскім цэнтрам, які ў 1686 г. падпарадкаваў сабе Кіеўскую мітраполію. Хаця і сярод праваслаўных былі патрыятычна настроеныя колы, напрыклад, Сяльвестр Косаў.